ГЛАСНИК

АДВОКАТСКЕ КОМОРЕ ВОЈВОДИНЕ

ЧАСОПИС ЗА ПРАВНУ ТЕОРИЈУ И ПРАКСУ

Година LXXXI
Књига 69

Нови Сад, октобар 2009
Број 10

ЧЛАНЦИ

UDC 343.294/296

Dr Snežana Brkić

vanredni profesor Pravnog fakulteta u Novom Sadu

REHABILITACIJA NEOSNOVANO OSUĐENIH LICA*¹

SAŽETAK: U radu se problematizuje značenje pojma rehabilitacije neosnovano osuđenih lica i lica neosnovano lišenih slobode. Razmatra se evolucija ovog prava u ustavnom i krivičnoprocesnom pravu. Nedostatak zakonske definicije rehabilitacije ovih lica uzrokovao je mnoštvo različitih doktrinarnih definicija, koje se daju u radu. Autor smatra da je unošenje termina, kao što su „rehabilitacija” i „druga prava” u ovu vrstu postupka nepotrebno i daje argumente za to. U radu se povlači i demarkaciona linija između rehabilitacije osnovano osuđenih lica i rehabilitacije neosnovano osuđenih lica i lica neosnovano lišenih slobode. Utvrđuje se razlika u ciljevima, osnovu, sadržini, uslovima i proceduri ostvarivanja rehabilitacije. Ukazuje se na potrebu dodeljivanja posebnih atributa pojedinim vrstama rehabilitacije ili bar njihovog preciznog zakonskog definisanja.

Ključne reči: rehabilitacija, osnovana osuda, neosnovana osuda

I. UOPŠTE O ZNAČENJU REHABILITACIJE

Ako je pojam misao o suštini ili biti onoga o čemu mislimo,² onda u pojmovnom određenju rehabilitacije moramo poći od njene suštine. U eti-

* Rad primljen: 05. 05. 2009. godine.

¹ Ovaj rad je napisan u okviru projekta Ministarstva za nauku „Pravo Srbije u evropskoj perspektivi”.

² G. Petrović, *Logika*, Grafos, Zagreb, 1989, str. 23.

mološkom smislu, suština svake rehabilitacije je ponovno osposobljavanje,³ uspostavljanje, povraćaj izgubljenih prava; vraćanje u ranije stanje; vraćanje dobrog glasa (časti).⁴ I u našem današnjem jeziku, jedno od uobičajenih značenja rehabilitacije je „ponovno priznavanje osporenog prava”,⁵ „uspostavljanje, ponovno priznanje ugleda, prava, poverenja”.⁶ Slično je opšte značenje rehabilitacije i u drugim jezicima.⁷ Problem je u tome što ima raznih vrsta rehabilitacija. U najmanju ruku, možemo govoriti o medicinskoj,⁸ profesionalnoj,⁹ političkoj¹⁰ i pravnoj rehabilitaciji.

I dok u drugim oblastima uglavnom nema nejasnoća, sa pravnom rehabilitacijom to nije slučaj. Sadržaj pojma kao skup njegovih bitnih oznaka utvrđuje se logičkim postupkom definicije. Pre prelaska na definisanje rehabilitacije u pravu, dužni smo nekoliko prethodnih napomena.

Svaka definicija je jedno pravilo o značenju — upotrebi izraza. Višeslojna struktura jezika prava uslovljava različite načine ustanovljavanja ovih pravila o značenju, a time i različite vrste definicija: leksičke definicije sa deskriptivnom funkcijom, kojima se samo otkrivaju i opisuju (prepoznaju) značenja izraza iz opšteg jezika, već stvorena u svakodnevnoj govornoj praksi, i stipulativne definicije sa preskriptivnom funkcijom, kojima se stvaraju nova značenja.¹¹ Pošto je pravnički jezik jezgro pravnog diskursa, gro definicija u pravu je stipulativnog karaktera. Takve definicije, međutim, nemaju svojstvo (ne)istinitosti, već samo svojstva (ne)svrsishodnosti (s obzirom na postavljene ciljeve) i svojstva (ne)važenja (s obzirom na pravnu ili spoznajnu snagu koja se definiciji priznaje).

Iako dilema: samo doktrinarne ili i normativne (legalne) definicije u pravu pripada prošlosti, savremeni zakonodavac ponekad nerado pribegava definisanju. Takav slučaj je i sa pojmom rehabilitacije u krivičnopravnoj oblasti. Trenutno mi imamo tri zakona u ovoj oblasti koja pominju, ali neki od njih eksplicite ne definišu rehabilitaciju. To su Krivični zako-

³ Lat. *re* (ponovno) i *habilitatio* (osposobljavanje).

⁴ M. Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza*, Prosveta, Beograd, 1980, str. 805.

⁵ I. Klajn, M. Šipka, *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Prometej, Novi Sad, 2006, str. 1074.

⁶ M. Vujančić i drugi, *Rečnik srpskoga jezika*, Matica srpska, Novi Sad, 2007, str. 1164.

⁷ Tako npr. nemačka reč *Rehabilitation* u nekim rečnicima ima isto značenje kao kod Vujaklije (vid. M. Stefanović, *Rečnik prava, politike i diplomatije nemačko-srpski*, II tom, Beograd, 2005, str. 1032).

⁸ *Medicinska enciklopedija*, sv. 8, Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb, 1963, str. 489. Upor. D. Krstić, *Psihološki rečnik*, Savremena administracija, Beograd, 1996, str. 564.

⁹ Čl. 1. Zakona o ratifikaciji konvencije Međunarodne organizacije rada br. 159 o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju invalida, Sl. list SFRJ — Međunarodni ugovori 3/1987.

¹⁰ Politička rehabilitacija ogleda se u naknadnom priznanju, prihvatanju ranije politički diskvalifikovanih, etiketiranih i ekskomuniciranih pojedinaca, koji su u jednom trenutku došli u raskorak sa kursom svoje partije.

¹¹ N. Visković, *Jezik prava*, Naprijed, Zagreb, 1989, str. 32.

nik,¹² Zakonik o krivičnom postupku¹³ i Zakon o rehabilitaciji.¹⁴ Sva tri zakona se odnose na posve različite slučajeve, što ima za posledicu i drugačije ciljeve, pravni osnov, materijalnopravne uslove, sadržinu i postupak ostvarivanja rehabilitacije. Iako su u pitanju sasvim različite ustanove, zakonodavac je našao za shodno da ih krsti istim imenom, a da im pri tom u pojedinim oblastima ne da bliže definicije ili bar specifične atribute. Time se razara koherentnost pravnog sistema i otvara prostor nesporezumima u pravnoj komunikaciji. Dodatne teškoće stvara činjenica da naše zakonodavstvo nije statično, da se ne razvija pravolinijski i da često menja osnovne koncepcije važnih ustanova. Sve ovo negativno deluje na razvoj pravne nauke koja na različite načine sagledava jedan isti fenomen. Otuda ne treba da čudi što u pravnoj nauci po pitanju definicije rehabilitacije nema konsensusa, čak ni na nivou samo jednog od pomenutih zakona.

S obzirom na tri navedena zakona, treba razlikovati rehabilitaciju osnovano osuđenih lica nakon izdržane, oproštene ili zastarele kazne od rehabilitacije neosnovano osuđenih lica i lica lišenih sloboda, kao i od rehabilitacije lica koja su u određenom ranijem periodu bila osuđena ili pretrpela nasilje iz političkih ili ideoloških razloga u sudskom ili administrativnom postupku ili bez njega. U fokusu ovog rada biće pojam rehabilitacije neosnovano osuđenih lica i lica neosnovano lišenih slobode prema osnovnom izvoru krivičnog procesnog prava.

II. REHABILITACIJA NEOSNOVANO OSUĐENIH LICA KAO USTAVNO PRAVO

Krivični postupak nosi sa sobom ne samo rizik neopravdanog pokretanja prema nevinom licu, već i okončanja neopravdanom osuđom. Ova poslednja greška može se eventualno ispraviti u postupku vanrednih pravnih lekova. Ali vanredni pravni lek kojim se lice koje je prvobitno bilo oglašeno krivim oslobađa od optužbe ili se prema njemu optužba odbija ili postupak obustavlja ne predstavlja dovoljnu satisfakciju za neosnovano osuđeno lice, koje je u međuvremenu moglo pretrpeti ogromnu materijalnu i nematerijalnu štetu. Problem naknade štete neosnovano osuđenom licu, kao i licu neosnovano lišenom slobode zahteva posebno regulisanje, jer se zbog svoje specifičnosti najčešće ne može podvesti pod opšte principe građanskog prava o naknadi štete, niti pod pravila o odgovornosti države za štetu zbog nezakonitog ili nepravilnog rada njenih organa. Do neosnovane osude retko dolazi krivicom sudećeg sudijske, a mnogo češće

¹² Sl. gl. RS 85/2005, glava deveta: „Rehabilitacija, prestanak pravnih posledica osude i davanje podataka iz kaznene evidencije” (čl. 97—102).

¹³ Sl. list SRJ 70/2001, 68/2002; Sl. gl. RS 58/2004, 85/2005, glava XXXIV: „Postupak za naknadu štete, rehabilitaciju i ostvarivanje drugih prava lica neosnovano osuđenih i neosnovano lišenih slobode” (čl. 556—564).

¹⁴ Sl. gl. RS 33/2006 (čl. 1—9).

krivicom drugih lica (lažnih svedoka ili veštaka), ili bez ičije krivice (pojava novih činjenica i dokaza). U tim slučajevima bi okrivljeni morao sam da snosi štetu koja je nastala bez ičije krivice, ili da je traži od trećeg lica čijom krivicom je nastala. Ideja o naknadi štete za neosnovanu osudu ipak se kasno, teško i postepeno probijala i širila u pozitivnim pravima.¹⁵ Pravo na naknadu štete i rehabilitaciju ovih lica danas je podignuto na stepen ustavnog prava.

Pre nego što izložimo pregled doktrinarnih definicija rehabilitacije u ovoj oblasti, ukazaćemo na (ne) prisustvo ovog termina u našim ustavnim dokumentima i krivičnoprocesnim zakonima koji govore o pravima neosnovano osuđenih lica i lica lišenih slobode.

Prvi put su prava lica neopravdano osuđenih i neosnovano lišenih slobode dobila rang ustavnog prava Ustavom SFRJ iz 1963. godine: „Lice koje je neopravdano osuđeno za krivično delo ili je bez osnova lišeno slobode ima pravo da iz društvenih sredstava dobije naknadu štete koja mu je time pričinjena.”¹⁶

Pravo na rehabilitaciju u ovoj oblasti se prvi put pominje u Ustavu SFRJ iz 1974. godine: „Lice koje je neopravdano osuđeno za krivično delo ili je bez osnova lišeno slobode ima prava na rehabilitaciju i na naknadu štete iz društvenih sredstava, kao i druga prava utvrđena zakonom”.¹⁷

Slične su i odredbe u Ustavu Republike Srbije iz 1990. godine,¹⁸ kao i u Ustavu SRJ iz 1992. godine.¹⁹

U Povelji o ljudskim i manjinskim pravima i građanskim slobodama iz 2003. godine imamo unekoliko drugačije odredbe koje ukazuju na neke suštinske promene u pravcu sužavanja ovih prava: „Svako ko je bio nezakonito lišen slobode ima pravo na naknadu štete.” „Lice koje je bez osnova osuđeno za kažnjivo delo ima pravo na rehabilitaciju i naknadu štete od države.”²⁰ Sužavanje pravne zaštite je prisutno u nekoliko pravaca: a) zaštitu uživa samo nezakonito, a ne i neosnovano lišenje slobode; b) u tom slučaju se priznaje samo pravo na naknadu štete, a ne i na rehabilitaciju; c) neosnovano osuđena lica imaju samo dva prava: pravo na rehabilitaciju i pravo na naknadu štete, ali ne i druga prava utvrđena zakonom, kao što je to bilo predviđano u ranijim ustavnim dokumentima. S druge strane, zaštita se širi na neosnovane osude za sva kažnjiva dela, a ne samo za krivična dela.

Najzad, prema novom Ustavu Republike Srbije iz 2006. godine, „Ko je bez osnova ili nezakonito lišen slobode, pritvoren ili osuđen za kažnji-

¹⁵ Austrija je bila prva evropska zemlja koja je donela Zakon o naknadi štete neopravdano kažnjenim licima 1892. godine. Prvi zakon koji je kod nas regulisao to pitanje je bio Zakonik o sudskom krivičnom postupku za kraljevinu Jugoslaviju iz 1929. godine.

¹⁶ Sl. list SFRJ, čl. 50. st. 6.

¹⁷ Sl. list SFRJ 9/1974, čl. 181. st. 5.

¹⁸ Sl. gl. RS 1/1990, čl. 23. st. 4.

¹⁹ Sl. list SRJ 1/1992, 34/1992, 29/2000, čl. 27. st. 4.

²⁰ Sl. list SCG 6/2003, čl. 14. st. 7, čl. 22.

vo delo ima pravo na rehabilitaciju, naknadu štete od Republike Srbije i druga prava utvrđena zakonom”.²¹

Iako je kod nas proklamacija prava na rehabilitaciju neosnovano osuđenih i lica lišenih slobode deo ustavne tradicije već skoro pet decenija, to nije karakteristično za sve savremene ustave. Tako neki od njih još uvek ne proklamuju pravo na rehabilitaciju, već samo pravo na naknadu štete.²²

III. REHABILITACIJA NEOSNOVANO OSUĐENIH LICA U NAŠEM KRIVIČNOPROCESNOM ZAKONODAVSTVU

Zaključujemo da je termin rehabilitacija u naše krivično procesno zakonodavstvo došao pod uticajem ustavnih formulacija. On potiče iz Ustava iz 1974. godine, odnosno iz ZKP iz 1976. godine, i od tada nastavlja tu tradiciju u svim kasnijim ustavima i krivičnoprocesnim zakonima. Tako, počev od ZKP iz 1976. godine, naziv odgovarajuće glave glasi: „Postupak za naknadu štete, rehabilitaciju i ostvarivanje drugih prava lica neopravdano²³ osuđenih i neosnovano lišenih slobode”. Dovodeći u vezu ustavnu i zakonsku terminologiju, ipak ne možemo da ne primetimo jedan mali raskorak. Naime, za razliku od ustavnih akata koji na prvom mestu proklamuju pravo na rehabilitaciju, a tek na drugom mestu pravo na naknadu štete i druga prava pomenutih lica, u nazivima odgovarajućih glava krivičnoprocesnih zakona na prvom mestu je pravo na naknadu štete, pa tek onda pravo na rehabilitaciju. Imamo utisak da iza pomenutog načina ustavnog normiranja leže principijelni razlozi: za ustavotvorca je značajnije pravo na rehabilitaciju od prava na naknadu štete. Zakonodavac je, pak, pošao od pragmatičkih razloga: ranije priznatom pravu na naknadu štete, on je samo dodao pravo na rehabilitaciju, čime je olakšao sam nomotehnički poduhvat. Pri tome, nijedan od procesnih zakona nije našao za shodno da u bilo kojoj odredbi definiše značenje rehabilitacije, što bi bilo neophodno ako ni zbog čeg drugog, a ono zbog postojanja istog termina u krivičnom materijalnom pravu, koji reguliše sasvim drugu ustanovu.

Dakle, osnovni problem je u tome što termin rehabilitacija stoji samo u naslovu odgovarajuće glave zakona, a nema ga u daljem tekstu, ni u smislu nabiranja, ni u smislu opšte zakonske definicije. Ako naslov pominje tri grupe prava: pravo na naknadu štete, pravo na rehabilitaciju i druga prava, onda pripadnost pojedinih odredaba nekoj od ovih ustanova treba ceniti s obzirom na njihovu pravnu prirodu a na osnovu svestrane analize kompletnog zakonskog teksta. Da bismo to mogli učiniti treba najpre sagledati sve oblike zaštite neosnovano osuđenih i lica lišenih slo-

²¹ Sl. gl. RS 98/2006, čl. 35. st. 1.

²² Tako Ustav RCG (Sl. gl. RCG 48/92, čl. 25. st. 4).

²³ U ZKP iz 2001. i u ZKP iz 2006. godine, izraz „neopravdano osuđenih lica” je zamenjen izrazom „neosnovano osuđenih lica”.

bode, koji se predviđaju u okviru te glave zakona. Problem je u tome, što u tom pogledu ne postoji neka zakonska konstanta, već jedna neprekidna evolucija našeg krivičnoprocesnog zakonodavstva. Ona pokazuje tendenciju stalnog širenja zaštite prava neosnovano osuđenih lica i lica lišenih slobode.

Prema našem prvom posleratnom ZKP iz 1948. godine, ta lica nisu imala nikakvu zaštitu. Izvesnu zaštitu prvi put dobijaju u ZKP iz 1953. godine, ali samo u pogledu prava na naknadu imovinske štete, i to u slučaju neopravdane osude i nezakonitog pritvora, ali ne i neosnovanog lišenja slobode.²⁴ Izmenama i dopunama tog Zakonika iz 1965. godine, ta je zaštita proširena, u skladu sa Ustavom iz 1963. godine, i na lica neosnovano zadržana u pritvoru ili istražnom zatvoru.²⁵ Prilikom izmena ZKP 1970. godine, izraz „naknada imovinske štete” zamenjen je izrazom „naknada štete”, što je širi pojam, koji po pravilima građanskog prava obuhvata kako imovinsku (materijalnu), tako i neimovinsku (nematerijalnu) štetu. Osim toga, tada je prvi put uveden jedan oblik nematerijalne naknade štete u slučaju neopravdane osude, kao i izmenjene pravne kvalifikacije dela u postupku vanrednih pravnih lekova, na zahtev lica čiji je ugled teže povređen, a koji se ogleda u objavljivanju u novinama ili drugim sredstvima informacija saopštenja o odluci iz koje proizilazi neopravdanost ranije osude.²⁶

Prema ZKP iz 1976. godine, katalog ovih mera se proširuje na način koji je preuzet i u ZKP iz 2001. godine, kao i u ZKP iz 2006. godine:²⁷

a) javno objavljivanje saopštenja važi ne samo za neopravdanu osudu, nego i za neosnovano lišenje slobode i važi samo ako je taj slučaj bio prikazivan u sredstvima javnog informisanja; osim toga, dovoljno je da je ugled tog lica bio povređen, što znači da povreda ne mora biti „teža”;

b) ako slučaj nije bio prikazivan u sredstvima javnog informisanja, umesto javnog objavljivanja saopštenja, može se zahtevati njegovo dostavljanje organu ili organizaciji u kojoj to lice radi, a ako je to za njegovu rehabilitaciju potrebno i društvenoj ili drugoj organizaciji;

c) poništenje upisa neopravdane osude u kaznenoj evidenciji po službenoj dužnosti i zabrana davanja podataka o poništenom upisu;

d) zabrana upotrebe podataka iz razgledanog i prepisivanog spisa na način koji može štetiti rehabilitaciji tog lica;

e) povraćaj prava iz radnog odnosa i socijalnog osiguranja.

²⁴ Sl. list FNRJ 40/1953, čl. 472.

²⁵ Sl. list SFRJ 12/1965, čl. 41.

²⁶ Sl. list SFRJ 54/1970, čl. 8, čl. 504.

²⁷ ZKP iz 1976. (Sl. list SFRJ 4/1977, čl. 546—549); ZKP iz 2001. (Sl. list SRJ 70/2001, 68/2002; Sl. gl. RS 58/2004, 85/2005, čl. 561—564); ZKP iz 2006 (Sl. gl. RS 46/2006, čl. 538—541).

IV. DOKTRINARNE DEFINICIJE REHABILITACIJE NEOSNOVANO OSUĐENIH LICA

U nedostatku zakonske definicije rehabilitacije, ne treba da čudi obilje i šarenilo njenih doktrinarnih definicija. Neke su uže, neke šire; neke su eksplicitne, druge su proizilazeće. Neke se oslanjaju na tumačenje zakonskog teksta, dok druge polaze od uobičajenog poimanja te reči. Neke ostaju na čistom terminu rehabilitacija, dok druge dodaju i određene attribute, kao što su „društvena rehabilitacija”, „moralna rehabilitacija” i „moralna reparacija”.

Prva grupa autora rehabilitaciju neopravdano osuđenih lica i lica neosnovano lišenih slobode poima u najširem mogućem smislu kao skup svih mera predviđenih odgovarajućom glavom ZKP, koji pre svega obuhvata naknadu štete i sva druga zakonom predviđena sredstva u cilju uspostavljanja prvobitnog stanja tih lica i povraćaja svih izgubljenih prava. Navešćemo jednu takvu definiciju. „Rehabilitacija u najširem smislu predstavlja uspostavljanje, odnosno povraćaj izgubljenih prava ili naknadu pretrpljene štete usled sudske odluke (presude ili rešenja) donete u krivičnom postupku (neopravdane ili opravdane), neosnovanog lišenja slobode ili sprovođenja krivičnog postupka (neopravdanog ili opravdanog)”.²⁸ Iz ovakve, univerzalno date definicije rehabilitacije istovremeno za potrebe krivičnog materijalnog i krivično procesnog prava, kasnije se razdvajaju slučajevi rehabilitacije neopravdano i opravdano osuđenih lica. I iz daljeg teksta nedvosmisleno proizilazi da zaokružen i upotpunjen mehanizam rehabilitacije neopravdano osuđenih i lica lišenih slobode podrazumeva sve zakonom propisane mere, pa i naknadu štete.²⁹ Kod ovih autora, naknada štete je zapravo jedno od sredstava za ostvarivanje rehabilitacije. To je možda u skladu sa nekim opštim značenjem rehabilitacije i poreklom ove reči. Međutim, sistematsko tumačenje zakona nam ne dozvoljava da rehabilitaciju shvatimo tako široko, jer onda ne možemo objasniti zašto i ustavotvorac i zakonodavac godinama upotrebljavaju oba ova izraza odnosno prava kumulativno.

Ovako široko shvatanje rehabilitacije zastupa još jedan autor, čiji stavovi su ipak prihvatljiviji, s obzirom da on koristi termin „društvena rehabilitacija”, koja po njemu predstavlja „skup mera materijalnopravne i javno-informativne prirode, kao i mera reparaciono-statusnog karaktera”. Društvena rehabilitacija u tom smislu ima tri vida: naknadu štete, moralnu reparaciju i mere reparaciono-statusnog karaktera, kojima se uspostavlja status ovih lica izgubljen na osnovu neosnovane osude ili lišenja slobode.³⁰ Po njemu se zakonski izraz rehabilitacija zapravo odnosi na moralnu

²⁸ B. Petrić, *Rehabilitacija u krivičnom pravu SFRJ*, Sudska praksa 4/1986, str. 78.

²⁹ Ibidem, str. 82. U kontekstu pridavanja rehabilitaciji neopravdano osuđenih i lica lišenih slobode najšireg značenja, u najmanju ruku čudi što citirani autor kao jednu od rehabilitacionih mera ne pominje i poništenje upisa neopravdane osude u kaznenu evidenciju.

³⁰ S. Knežević, *Društvena rehabilitacija lica neosnovano osuđenih ili lišenih slobode*, neobj. doktorska disertacija, Niš, 2001, str. 33.

reparaciju. Iako ovakvo stanovište nije neprihvatljivo, i njemu se može uputiti prigovor nedoslednosti. Naime, autor u početku govori o tri vida društvene rehabilitacije, da bi na kraju sve sveo na dva vida: naknadu štete i moralnu reparaciju. Ova poslednja obuhvata sve ostale navedene mere, osim naknade štete, pa i mere reparaciono-statusnog karaktera, kao što je uspostavljanje izgubljenih prava iz radnog odnosa.³¹

U drugu grupu shvatanja spadaju ona koja rehabilitaciju shvataju u užem smislu, tako da ona ne obuhvata naknadu štete, već po pravilu, sva ostala ili samo neka od zakonom predviđenih prava. Pri tome se, ponekad, nazivaju i „moralnom reparacijom”,³² „moralnom rehabilitacijom”³³ ili „društvenom rehabilitacijom”.³⁴ Smatramo da je neopravdano koristiti atribut „moralna” i „društvena” rehabilitacija, jer se one postižu na neke druge, neformalnije načine. Ovde je uvek u pitanju pravna rehabilitacija, koja podrazumeva posezanje za merama pravne prirode. Ovi autori očigledno pod rehabilitacijom podrazumevaju neke vidove nematerijalne naknade štete. Međutim, između njih postoji dosta razmimoilaženja prilikom nabiranja prava koja su rehabilitacijom obuhvaćena.

U ovoj grupi shvatanja, najšire značenje terminu rehabilitacija, koju on naziva društvenom rehabilitacijom, daje Dragoslav Vujaklija. Po njemu „društvena rehabilitacija” obuhvata, s jedne strane, sva zakonom posebno regulisana sredstva rehabilitacije, izuzev naknade štete;³⁵ s druge strane, ona obuhvata ostala sredstva, najčešće socijalno-političkog i društvenog karaktera koje društvo treba organizovano da primenjuje prema takvim licima u obimu i karakteru zavisnom od pojedinog slučaja. Tu bi na primer spadala unutrašnja i spoljašnja pomoć koju treba pružiti neosnovano osuđenom licu posle otpuštanja sa izdržavanja kazne. Unutrašnja pomoć bi se svodila na podsticanje, hrabrenje, savetovanje takvih lica, a spoljašnja na pružanje materijalne pomoći, zaposlenja, smeštaja, itd.³⁶ U ovom pogledu, ovaj autor očigledno meša rehabilitaciju sa nekim drugim ustanovama, kao što je postpenalna pomoć.

Po nekim autorima, pravo na rehabilitaciju obuhvata sva ostala prava, osim naknade štete: javno objavljivanje i dostavljanje saopštenja o neopravdanoj osudi, poništenje upisa neosnovane osude, ograničenje razmatranja i prepisivanja spisa i uspostavljanje izgubljenih statusnih prava

³¹ *Ibidem*, str. 260.

³² Tako T. Vasiljević, *Sistem krivičnog procesnog prava*, Savremena administracija, Beograd, 1981, str. 749; T. Vasiljević, M. Grubač, *Komentar Zakonika o krivičnom postupku*, Službeni glasnik, Beograd, 2003, str. 1004.

³³ Tako D. Dimitrijević, *Krivično procesno pravo*, Savremena administracija, Beograd, 1982, str. 343; Z. Jekić, *Krivično procesno pravo*, Grafičko preduzeće „Dimitrije Davidović”, Beograd, 2003, str. 415; Z. Jekić, M. Škulić, *Krivično procesno pravo*, Istočno Sarajevo, 2005, str. 436; M. N. Simović, *Krivično procesno pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Srpskom Sarajevu, Srpsko Sarajevo, 2001, str. 469—470.

³⁴ D. Vujaklija, *Naknada štete u slučajevima neopravdane osude ili neosnovanog lišenja slobode i društvena rehabilitacija*, Službeni list SFRJ, Beograd, 1986, str. 193.

³⁵ Dakle, sve ono što S. Knežević podvodi pod moralnu reparaciju.

³⁶ D. Vujaklija, *op. cit.*, str. 193—212.

(npr. uspostavljanje radnog odnosa, priznanje staža osiguranja, uspostavljanje svojstva naslednika, itd.).³⁷

Nešto uže shvatanje implicitno izražava Drago Radulović, tako što pominje sve napred navedene mere, izuzev poništenja upisa neosnovane osude.³⁸

Zatim sledi grupa autora, koja rehabilitacijom obuhvata tri mere: davanje publiciteta odluci, poništenje upisa neosnovane osude i ograničenje prilikom razmatranja i prepisivanja spisa.³⁹

Najuže shvatanje svodi rehabilitaciju na javno objavljivanje i dostavljanje određenim organizacijama saopštenja o neopravdanoj osudi i neosnovanom lišenju slobode.⁴⁰

Najzad, treba pomenuti i autore koji uopšte ne spominju i ne definišu zakonski izraz rehabilitacija, iako monografski obrađuju ovu materiju. Povraćaj izgubljenih statusnih prava oni obrađuju u kontekstu pojedinih oblika štete, dok slučajeve davanja publiciteta odluci o neopravdanoj osudi, poništaj upisa neopravdane osude i ograničenja prilikom razmatranja i prepisivanja spisa prosto izlažu kod toka postupka za naknadu štete.⁴¹

Šarolikost navedenih doktrinarnih definicija rehabilitacije neosnovano osuđenih i lica lišenih slobode je posledica nedostatka odgovarajuće zakonske definicije i proizvoljnog tretiranja nekih ustanova. Nama se čini da se sve pobrojane mere zapravo mogu svesti na prvu meru: naknadu štete. Davanje publiciteta saopštenjima o neosnovanoj osudi, poništenje upisa neosnovane osude i ograničenja prilikom razmatranja i prepisivanja spisa su samo specifični vidovi nematerijalne naknade štete, odnosno sprečavanja njenog nastupanja,⁴² dok je povraćaj izgubljenih prava iz radnog odnosa i socijalnog osiguranja najčešće u funkciji materijalne naknade štete. Naime, šteta se tu ne sastoji u samom gubitku radnog staža i staža osiguranja, već u gubitku ili umanjenju onih prava koja se zasnivaju na trajanju staža osiguranja: umanjena penzija, troškovi lečenja zbog gubitka zdravstvene zaštite, gubitak dečijeg dodatka i slično. Štete koje proizilaze iz neostvarenog radnog staža i staža osiguranja su raznovrsne i zavise od slučaja. Dakle, povraćaj izgubljenih statusnih prava predstavlja samo ozakonjenje dela do tada sporne sudske prakse u vezi sa odštetnim

³⁷ S. Knežević, *op. cit.*, str. 244; M. N. Simović, eksplicitno, *op. cit.*, str. 469—470; Č. Stevanović, *Krivično procesno pravo SFRJ*, Savremena administracija, Beograd, 1982, str. 394—385, implicitno.

³⁸ D. Radulović, *Krivično procesno pravo*, Pravni fakultet u Podgorici, Podgorica, 2002, str. 470—471.

³⁹ T. Vasiljević, *op. cit.*, str. 749; slično proizilazi i iz razmatranja D. Dimitrijevića, s tim što on ne pominje ograničenja prilikom razmatranja i prepisivanja spisa, *op. cit.*, str. 343.

⁴⁰ Z. Jekić, *op. cit.*, str. 415—417; Z. Jekić, M. Škulić, *op. cit.*, str. 436—438; S. Bejatović, *Krivično procesno pravo*, Savremena administracija, Beograd, 2003, str. 669.

⁴¹ M. Grubač, *Naknada štete za neopravdanu osudu i neosnovano lišenje slobode*, Savremena administracija, Beograd, 1979, str. 84, 136—138.

⁴² Ovde mislimo na poništaj upisa neosnovane osude i ograničenja prilikom razmatranja i prepisivanja spisa. U obligacionom pravu nisu nepoznate preventivne mere u pravcu uklanjanja opasnosti po nastanak štete (vid. čl. 156. Zakona o obligacionim odnosima).

zahtevima.⁴³ Zbog toga nam se čini da je unošenje drugih termina, kao što su „rehabilitacija” i „druga prava” u ovu vrstu postupka nepotrebna. Ako se sva ova prava i mere mogu svesti na materijalnu ili nematerijalnu naknadu materijalne ili nematerijalne štete, onda sva ona imaju pravnu prirodu prava na naknadu štete. To ne znači da je bilo suvišno zakonsko regulisanje situacija, koje najveći broj autora podvodi pod moralnu rehabilitaciju. To samo znači da je dovoljno ovu vrstu postupka nazvati postupkom za naknadu štete za neosnovanu osudu i neosnovano lišenje slobode. Čitavoj konfuziji je doprineo ustavotvorac, kada je prvi put uveo u igru pojam rehabilitacije, koju procesno zakonodavstvo nije našlo za shodno da definiše. Iz svega navedenog proizilazi da je ustavna intencija bila priznavanje ne samo materijalnog, nego i nematerijalnog obeštećenja neosnovano osuđenog lica. U tom smislu, možemo i mi prihvatiti da rehabilitacija zapravo ima značaj moralne reparacije. Takvo značenje odgovara jednom od opštih značenja reči rehabilitacija: vraćanje dobrog glasa (časti).⁴⁴ U tom smislu, ustavotvorac je s pravom insistirao i na rehabilitaciji, obavezujući time zakonodavca da pruži puniji obim naknade štete neosnovano osuđenim licima. Naime, iz samog prava na naknadu štete, to bi moglo proizilaziti, ali se ne bi moralo nužno i podrazumevati od strane zakonodavca. Drugim rečima, time su date ustavne garancije za širi obim zaštite neosnovano osuđenih lica u pogledu prava na naknadu štete. Sam termin rehabilitacija se mogao zaobići i zameniti proklamacijom prava neosnovano osuđenih lica i lica neosnovano lišenih slobode na potpuno materijalno i nematerijalno obeštećenje, čime bi se izbegla konfuzija sa rehabilitacijom osnovano osuđenih lica. Dakle, procesni zakonodavac nije morao uvoditi pojam rehabilitacije, ali ga je morao konkretizovati. Ako ga je već uveo, trebao ga je i izričito definisati. U najboljem slučaju, mogao mu je dodati neki od posebnih atributa, da bi se u pravnoj komunikaciji odmah podrazumevala razlika od rehabilitacije opravdano osuđenih lica.

V. RAZLIKE IZMEĐU REHABILITACIJE OSNOVANO OSUĐENIH LICA I REHABILITACIJE NEOSNOVANO OSUĐENIH LICA

Savremena krivičnopravna rehabilitacija osuđenih lica razvila se iz francuskog prava krajem XVIII veka, kada je prestala biti izraz milosti suverena i pretvorila se u subjektivno pravo osuđenog lica. Ona predstavlja pre svega jednu kriminalno-političku meru, koja svoje opravdanje nalazi i u razlozima pravičnosti. Rehabilitacija pretpostavlja da osuđenik, time što je izdržao kaznu, nije odmah izjednačen u svim pravima sa ostalim građanima, budući da ga mogu pogoditi pravne posledice osude predviđene u drugim zakonima. *Ratio legis* ove ustanove čine tri cilja: ponov-

⁴³ Vid. M. Grubač, *op. cit.*, str. 84.

⁴⁴ M. Vujaklija, *op. cit.*, str. 805; M. Vujanić i drugi, *op. cit.*, str. 1164; I. Klajn, M. Šipka, *op. cit.*, str. 1074.

no uspostavljanje ranijeg položaja punopravnog građanina osuđenika i stavljanje u zaborav njegove kriminalne prošlosti; kompenzacija između kriminalnog ponašanja i dobrog vladanja posle osude; stimulacija osuđenog lica na lični doprinos procesu resocijalizacije.⁴⁵ Ona nije samo interes pojedinca, već i interes društva, pošto se od nje očekuje specijalno-preventivno dejstvo. U formalnom smislu to je pravo osuđenog lica koga su pogodile pravne posledice osude, da pod određenim uslovima i u zakonom predviđenoj formi izdejstvuje prestanak pravnih posledica osude i brisanje osude za budućnost. Ti uslovi se u većini prava svode na to da je kazna izdržana, zastarela ili oproštena; da je proteklo izvesno vreme od izvršenja kazne i da se osuđeni u tom periodu popravio.

Krivičnopravna rehabilitacija je u našem pravu više puta menjala svoju fizionomiju. Važeći Krivični zakonik iz 2005. godine je bitno promenio koncept rehabilitacije i vratio se na rešenje iz 1951. godine, po kome je suština rehabilitacije u fikciji neosuđivanosti.⁴⁶ To znači da se rehabilitovano lice ne može smatrati povratnikom u kasnijem krivičnom postupku, te da se njegove brisane osude ne mogu tretirati kao otežavajuće okolnosti pri odmeravanju nove kazne. Naime, prema čl. 94. novog KZ, rehabilitacijom se briše osuda i prestaju sve njene pravne posledice, a osuđeni se smatra neosuđivanim. Rehabilitacija može biti zakonska, kada nastaje na osnovu samog zakona, i sudska, kada nastaje na osnovu sudske odluke po molbi osuđenog lica. Važno je napomenuti da se rehabilitacijom ne diraju prava trećih lica koja se zasnivaju na osudi. Ni zakonska ni sudska rehabilitacija nije moguća ako sporedna kazna još nije izvršena ili ako još traju mere bezbednosti.

Jedina sličnost koja u ovoj oblasti postoji sa rehabilitacijom osnovano osuđenih lica je u poništenju upisa neosnovane osude u kaznenoj evidenciji. Ali, čak ni u ovom pogledu stvari nisu potpuno identične. Naime, treba praviti razliku između **brisanja osude** osnovano osuđenog lica usled proteka vremena i pod uslovom dobrog vladanja osuđenika od **poništenja upisa** osude zbog njene neosnovanosti. Reč „poništenje upisa” ima drugačiji prizvuk, značenje i težinu od reči „brisanje osude”. Dalja razlika je u tome što brisanje osude nastaje po sili zakona za lakše osude ili na osnovu molbe osuđenika za kaznu zatvora od tri do pet godina, a ovde se po službenoj dužnosti poništava upis bilo koje osude.

Osim toga, te dve radnje nisu proizvodile isto dejstvo u periodima, kada su se i pored brisanja osude ipak mogli davati podaci iz kaznene evidencije određenim organima. Funkcionalna nadležnost suda u slučaju sudske rehabilitacije je ista kao i u slučaju poništenja upisa neosnovane osude: u oba slučaja to je sud koji je sudio u prvom stepenu. Međutim, postupak suda nije isti. U prvom slučaju sud ima teži posao: on prvo tre-

⁴⁵ D. Jakovljević, *Rehabilitacija u krivičnom pravu*, Naučna knjiga, Beograd, 1981, str. 47.

⁴⁶ Za takvo rešenje bilo je i ranije zalaganja u našoj krivičnopravnoj nauci. Vid. npr. Đ. Marjanović, *O rehabilitaciji*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, 1—4/1978, str. 427.

ba da ispita da li je proteklo potrebno vreme po zakonu, a zatim sprovodi potrebne izvide, utvrđuje činjenice na koje se poziva molilac i pribavlja dokaze o svim okolnostima koje su važne za odluku. Sud može o ponašanju osuđenog zatražiti izveštaj od organa unutrašnjih poslova na čijem je području osuđeni boravio posle izdržane kazne, a može takav izveštaj tražiti i od ustanove u kojoj je osuđeni kaznu izdržavao. Posle izvršenih izviđaja, a po saslušanju javnog tužioca, sudija će dostaviti spise sa obrazloženim predlogom veću suda koji je sudio u prvom stepenu. Protiv odluke suda žalbu mogu izjaviti molilac i javni tužilac. Ako sud odbije molbu zato što osuđeni svojim ponašanjem nije zaslužio brisanje osude, osuđeni može molbu ponoviti po isteku jedne godine od dana pravosnažnosti rešenja o odbijanju molbe.⁴⁷ Kod zakonske rehabilitacije, rešenje o brisanju osude donosi po službenoj dužnosti organ nadležan za vođenje kaznene evidencije (organ unutrašnjih poslova). Rešenje o poništavanju upisa neosnovane osude donosi se takođe po službenoj dužnosti, ali od strane suda koji je sudio u prvom stepenu. Pri tome, sud treba samo da utvrdi činjenicu da se pravosnažna osuda pokazala neosnovanom u postupku vanrednih pravnih lekova, ceneći pritom samo pozitivne i negativne pretpostavke propisane u ZKP.

VI. ZAKLJUČAK

Suština svake rehabilitacije je u uspostavljanju prvobitnog stanja i povraćaju izgubljenih prava. Činjenica je, međutim, da naše zakonodavstvo nije naročito koordinirano kada je u pitanju posezanje za ovim pojmom. Isti izraz, bez ikakvih dodatnih atributa, a često i bez zakonskih definicija koristi se u tri različita zakona, kojima se regulišu tri različite ustanove: rehabilitacija osnovano osuđenih lica prema Krivičnom zakoniku, rehabilitacija neosnovano osuđenih i lica neosnovano lišenih slobode prema Zakoniku o krivičnom postupku i rehabilitacija žrtava političke represije u autokratskim režimima prema Zakonu o rehabilitaciji. Treba razlikovati njihove ciljeve, osnov, sadržinu, uslove i postupak ostvarivanja. Zbog toga je potrebno preispitivanje opravdanosti zadržavanja termina rehabilitacija u nekim od ovih slučajeva ili dodavanje posebnih atributa svakom od tih slučajeva ili njegovo precizno zakonsko definisanje.

⁴⁷ Vid. čl. 526. ZKP.

REHABILITATION OF THE UNJUSTIFIABLY CONVICTED PERSONS¹

Professor Snežana Brkić, Ph.D.

Summary

This paper deals with the meaning of rehabilitation of persons who were unjustifiably convicted and persons who were unjustifiably arrested. The author analyzes the evolution of this right in the constitutional and criminal procedural law. The lack of legal definition of the rehabilitation of such persons has caused many different doctrinal definitions presented in this paper. The author is of the opinion that introduction of the terms such as „rehabilitation” and „other rights” in this type of procedure is pointless and she provides arguments for that. The paper also provides a demarcating line between rehabilitation of persons who were justifiably convicted and rehabilitation of persons who were unjustifiably convicted and persons who were unjustifiably arrested. The author establishes the difference in goals, basis, content, conditions and procedure of rehabilitation. She underlines the fact that certain types of rehabilitation shall have special attributes or shall at least be precisely defined in the law.

Keywords: rehabilitation, justifiable conviction, unjustifiable conviction

¹ This paper is written in the project of the Ministry of Science „Serbian Law in the European Perspective”.